

ХОМУС АБЫЛАҢА

Толордо Васильева Любовь Васильевна,
Верхоянской орто оскуолатын
алын кылаас учуутал

ХОМУС АБЫЛАҢА

Олох сайдар. Тэтимэ түргэтээн иһэр. Хас саҥа үйэ аайы эдэр көлүөнэ,

- киэн билиилээх
- үрдүк культуралаах
- өй-санаа, эт-сиин өттүнэн чөл туруктаах
- дьулуурдаах
- айымньылаах
- олоххо бэлэмнээх

диэн портрета, олох хаамытыгар сөп түбэһиннэрэн, ис туругун ирдэбилэ уларыйа турар. Холобур, оскуола билигин оруола оҕоо научнай - теоретическай эрэ билиини биэриинэн мунурдаммат. Сатабыл араас өрүттэрин инэрии үлэтэ көдүүстээхтик барар. Ол эрэри, билигин араас технология, көрдөрөр-иһитиннэрэр ньымалар олус күүһүрдүлэр. Ол түмүгэр, билиини ылыы, сайдыы бу хайысхаҥа эрэ сигэниитэ үксээтэ. Оттон ити барыта нууччалыы, омуктуу тыынынан кириэр. Бу - саха дьонно оҕолорбут, омук быһыытынан ис туруктара айгырааһыныгар тиэрдэр кутталланна. Саха омук баар буолар кэскилэ - сахалыы тыыннаах итиллиитигэр сытар. Ол иһин, оҕо төрөөбүт тылынан саҥара-инэрэ, кэпсэтэ, бэйэтин дьаһана, оонньуу, ыллыы-туойа сылдьар усулуобуйата тэриллээхтээх. Оччоҕо эрэ кини уйулҕата сайдыыга аһаҕас буолар диэн бэлиэтииллэр. Оҕо, тулалыыр эйгэни, сиэри-майгыны инэринэр сааһыгар, иитии-үөрэтии үлэтин хайысхата сахалыы сиэргэ туһаайыллыытын **күүһүрдэр** бириэмэ кэллэ диэн санааттан «Мин - Сахабын» программа оһоһуллубута. Бу - уруок таһынан иитэр-үөрэтэр дьарыктар торумнара (проектара). Хас биирдии торум бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэр, оҕо күннээҕи олоҕор сахалыы кутун уһугуннарар, сайыннарар үлэлэр, дьарыктар киридилэр. Бастакы сорукпунан саҥарар саҥаны байытыыны, сайыннарыыны туруордум. Мээнэҕэ эппэттэр - тыл баарын тухары омук сүппэт. Ол иһин, бары дьарыктар ис тутуллара тыл сайдыытыгар, байытыытыгар туһаайыллаллар. Төһө да кыра куорат оҕото буоллар айылҕаттан тэйэ, өбүгэ үгэстэрин умна быһыытыда. Онон, үөрэх да, уруок таһынан да дьарыктар төрүттэрибит үгэстэригэр олоҕуруллара тоҕоостоох. Оттон, биллэрин курдук, хайа да омук, бэйэтэ олорон ааспыт олоҕун, кэлэр кэскилин, кэнчээри ыччаты иитиигэ үйэлэр тухары муспут муудараһын кэлэр көлүөнэҕэ тиэрдэр үгэстээх. Араас кэмнэ, история хаамытыгар кэм-кэрдиис уларыйыытынан, олох балысханнык сайдыытынан бу үтүө үгэс кэнники былаанҥа үтүрүллүбүт кэмнэрдээҕэ. **«Бэҕэһэнни күн баар буолан, бүгүнгү күн үөскээбитэ чаччы. Бүгүнгү күн баар буолан сарсынны күн үүнүөҕэ. Бу иһин үс кэми: ааспыты, билиннини, кэлэри - хайа да киһи, хаһан да араарбакка биир ситимнээҕин өйдүөхтээх» (С.Омоллоон)** Ол сиэринэн, бу үс кэрдиис кэмнэртэн үчүгэй сүмэтин сүүмэрдээн ылан, киһи инники олоҕор туһаныахтаах, кэнчээри ыччатыгар салҕыы тиэрдээхтээх. Онно саха фольклорун үөрэтии, фольклорга сыһыарыы, **оҕо сахалыы тыыннаах, сиэрдээх киһи буола итиллиитигэр төһүүн күүс буолара саарбаҕа суох.**

Саха омук ытыс ымыыта оноһубут кэрэ тыастаах хомуһун оҕо аймах олус сэнээрэр. Бу бириэмэни куоттарбат сыалтан хомуска үөрэтэр дьарык хайаан да наадалаах. Мин 5 сааспыттан, хомус нөнгүө, сахалыы тыынна итиллэн, хомус абыланар ылларан, баһылаабыт сатабылбын, иитэр-үөрэтэр идэбэр салҕыыбын. Саха киһитэ хомус тыаһын кыра сааһыттан инэриннэбинэ эрэ хомуһу баһылыыр, сахалыы куттаах буола итиллэн тахсар кыаҕа улаатар диэн ойдобултэн кыраттан саҕалаан, онтон 2003 сылтан, кылаас иһинэн, «Хомус» диэн ааттаан куруһуок ыппытым. Биридиилээн, хомустаах оҕону, кылаас уонна оскуола тэрээһиннэригэр эрэ кыттарга үөрэтэр этим. Салҕыы, оҕо-оҕоттон көбүйсөн, баҕалаах оҕолор син эбиллэн испиттэрэ.

Верхоянскай орто оскуолатын өр сылларга үрдүк таһаарыылаахтык салайбыт директорбыт И.В.Рожин олохтообут, үөрэх дьылын түмүктүүр «оскуола ыһыаҕар» ансаамбыл быһыытынан «улахан» сыанаҕа сүрэхтэммит. Онтон ыла, үөрэтэр кылааһым аайы, 5-11

тийеэ оџолоох бөлөхтөр тэриллэн, оџолор хомуска тардыы бастакы олуктарын ыллаллар. Сорох даџатан, эбии үөрэхтээһин оскуолатыгар дьарыктанар, сорох онтон салџыыр.

2011-с үөрэх сылыттан ФГҮөС ирдэбилигэр олоџуран кылаас таһынан ытыллар «Мин – Сахабын» программа иһинэн «Хомус абыланга» торумунан ытык өйдөбүллэри инэри салџанар. Сыала: Айар үлэ араас көрүннэринэн дьону-сэргэни хомуска оонньуурга тардыы. Туруоруллар соруктар:

- ❖ хомуска оонньуур ньымалары үөрэтии
- ❖ тылы байытыы, сайыннарыы
- ❖ кэрэ эйгэтигэр сыһыарыы
- ❖ тулалыыр эйгэџэ болџомтолоох буолууга салайыы
- ❖ дьон киһитэ буолуу олугун инэри
- ❖ фольклор нөнгүө төрөөбүт дойдуга тапталы, киэн туттууну инэри

Үлэ ис хоһооно маннык хайысхаларынан ытыллар:

- ❖ *Тылы сайыннарыы* (айар үлэлэр, уус-уран ааџылар, темаларынан иһитиннэриилэр, викториналар, күрэхтэр)
- ❖ *Чинчийэр үлэ* (хомус историята, Дьаангы биллиилээх хомусчуттара, хомус уустара, хомус араастара, хомус сайдыыта)
- ❖ *Культура уонна искусство эйгэтигэр уһуйулуу* (хомуска оонньоохун, ойуулуур-дьүһүннүүр үлэлэр, дьүһүйүү, киэн эйгэџэ тахсыы, сыана культуратын инэринии, бодоруһуу)
- ❖ *Айылџалыын алтыһыы (экскурсиялар, айылџаџа тахсыы, дьүһүйүү, кэтээһиннэр, чинчийишлэр, көрдөөһүннэр, хоһуйуу)*
- ❖ *Төрөппүттэри кытта үлэ (тэрээһиннэргэ ынгырыы, кытыннарыы, тангас тигиитигэр, транспорынан хааччыйыыга көмөлөһүннэрии)*

Оџолор бу торум сүннүнэн, кылаастан оскуола, оскуолаттан куораттааџы, улуустааџы, республиканскай таһымнаах араас тэрээһиннэргэ кыттыылара олохторугар сүнкэн ытык өйдөбүллэри инэрэн хаалларара мэлдьэџэ суох. «Үөрэх, билии төрдө алын кылааска бэриллэр диэн» урут-уруккуттан баар өйдөбүл. Ол курдук, ханнык баџарар уһуяаччы быһыытынан, үлэм үтүө суоллаах-иистээх, туһалаах буоларыттан, төрөппүт махталыттан сэмэйдик үөрэбин: **2003-2007.** Бу сылларга хомус куруһуога ананан ытыллыбат, биирдиилээн эрэ дьарыктаныы буолааччы. Кылааһынан, ырыаџа-үнкүүгэ, Оџо музыкатын оскуолатыгар уһуйулуубуттара.

Другина Шура айылџаттан ураты куоластааџа биллэрэ. Кинини кылаас, оскуола иһинэн ытыллар тэрээһиннэргэ тойуктуурга, оһуохай тыллары этэргэ үөрэтэн кытыннараарым. Устунан Оџо музыкальнай оскуолатыгар ситиһиилээхтик үөрэммитэ. Билигин, М.Н.Жирков аатынан Дьокуускайдааџы музыкальнай колледж фольклорнай салаатын бүтэрэн, Сунтаар Бордон оскуолатын музыкаџа учуутала. Тойукка, норуот ырыатыгар дэгиттэр талааннаах. **2007-2011,** 2011-2015 сылларга оһуобай талааннаах, сайдыыга дьулуурдаах оџолор үөрэммиттэрэ. Төрөппүттэр да көхтөөхтөрүнэн, сомоџолоһуулаахтарынан ураты этилэр. **Слепцова Олеся, Юмшанова Люба** хомуска дьаныһан туран дьарыктаналлара студеныыр сылларыгар элбэх кэрэ-бэлиэ түгэннэри бэлэхтээтэ. Олеся Дьокуускайдааџы медколледж студентката, хомус ансаамбылын көхтөөх кыттыылааџа. Люба, 2018с Саха гимназиятын Кыһыл көмүс мэдээлинэн бүтэрбитэ. Санкт-Петербурга политехнической университет студентката. Хомуска утумнаахтык дьарыктанар. **Слепцова Анастасия**-удьуортан бэриллибит талааннаах кыыс. Ол да иһин хомуска олус түргэнник үөрэммитэ. Идэтин, айылџаттан айыллыбыт талааныгар анаабыта - кини дьоло. Дьокуускайдааџы культура колледжын үнкүү салаатын студентката. Үнкүүлүүр, ыллыыр, хомустуур. **Семенов Эрэл, Жирков Айтал**-хомусчут, ырыаһыт, муусукаџа, эмиэ удьуорунан, талааннаах уолаттар. Атын оскуолаџа да тийээн, кэрэ эйгэтигэр сыстан, «Алмаз» үнкүү ансаамбылын үнкүүһүттэрэ буолан, үрдүк ситиһии өрөгөйүн билбиттэрэ.

2011-2015. ФГҮөС ирдэбилинэн, дэгиттэр дьайылары инэринэн, бэйэни салайынар, билэр-көрөр, бодоруһар сатабыллары баһылаабыт үөрэнээччилэрим диэн киэн тутта ааттыбын. Төрөппүттэр көбүлээһиннэринэн, кылаас иһинэн, «Дьүрүскэн» хомус бөлөбө тэриллэн, оҕолор хомус абыланар куустарбыттара. Максимова Виолетта салбыы, Оҕо искусстватын оскуолатыгар хомуска уһуйулан тахсан, элбэх оройуоннай, республиканскай күрэхтэргэ кыттан, үрдүк таһымнаах хомусчут, 2 сыл устата «Олонхо» ыһыабын чэрчитинэн ытыллыбыт бары тэрээһиннэр саамай көхтөөх кыттааччылар буолбуттара.

2015-2019. Оҕо искусстватын оскуолатын фольклор салаатыгар, кылаас таһынан дьарыкка уонна «дьүрүскэннэри» кытта алтыһынара дьарыктаммыт кылаас буолар. 4 сыл устата, дьэрэкээн танастаах «күн оҕолоро» буолан, ырыанан, хомуһунан культурнай тэрээһиннэри кизгэппиттэрэ.

Кылаас, оскуола, оройуон иһинэн тэриллэр хомус, ырыа-үнкүү күрэхтэригэр кыттыбыттара - кинилэр киэн эйгэбэ тахсан, көхтөөх, чөл турукка, кэрэбэ тардыһыларыгар «Мин-Сахабын» программа төһүүн күүс буолбута буолуо диэн бүк эрэллээхпин. Манна даҕатан эттэххэ, СӨ Үөрэҕириитин туйгуна, үрдүк категориялаах муусука учуутала Кривошапкин Руслан Николаевич тэрийбит виа «Чабаан» икки састаабыгар Дабанов Долун, Иванова Динара, Туприн Михаил (2011-2015), Константинова Лена, Рожин Андриян, Васильев Моисей, Старостин Эрэл, Стручкова София (2015-2019) сүрүн састаапка сылдыаллара кэрэхэлиир.

Кыракый куруһуоктан, дьарыктан куорсун анньынан, салбыы үүнэн-сайдан, инники олохторугар, МИН-САХАБЫН, ХОМУС - мин иэйиим диэн киэн тутта туһаналларыгар эрэнэн, маннык хайысханан үлэбит салҕанар.